

Las rzuchowski

Na terenie lasu rzuchowskiego znajdował się tzw. obóz leśny. Tam, w początkowym okresie funkcjonowania obozu śmierci, w masowych mogiłach, grzebano ciała ofiar, a od lata 1942 r. spalano je w dwóch uruchomionych piecach krematoryjnych, relikty fundamentów jednego z nich są obecnie prezentowane.

Las rzuchowski był również miejscem śmierci grupy 56 polskich zakładników rozstrzelanych w listopadzie 1939 r. w ramach „Akcji Inteligencja” (*Intelligenzaktion*) podczas tzw. politycznego oczyszczenia gruntu.

Wśród wielu form upamiętnień prezentowanych w Miejscu Pamięci na terenie lasu szczególny charakter mają oznakowania masowych mogił, których zasięg został oznaczony po przeprowadzeniu badań archeologicznych. Zaznaczono również miejsca, w których znajdowały się doły paleniskowe, krematoria oraz młyn do mielenia kości.

Wyjątkowy charakter ma powstała w 1990 r. Ściana Pamięci, poświęcona Żydom zamordowanym w Kulmhof, na której poprzez zawieszane tablice upamiętnione są całe społeczności, rodziny i pojedyncze osoby.

Kamil Janicki

MUZEUM BYŁEGO NIEMIECKIEGO
OBOZU ZAGŁADY KULMHOF

W CHEŁMNIE NAD NEREM

ODDZIAŁ MUZEUM
MARTYROLOGICZNEGO
W ŻABIKOWIE

muzeum
KULMHOF
W CHEŁMNIE NAD NEREM

byłego
niemieckiego
Obozu
Zagłady

Muzeum

Muzeum byłego niemieckiego Obozu Zagłady Kulmhof w Chełmnie nad Nerem jest Miejscem Pamięci po pierwszym ośrodku masowej, natychmiastowej zagłady Żydów utworzonym przez Niemców na okupowanych ziemiach polskich podczas II wojny światowej. Misją Muzeum jest pielęgnowanie pamięci o ofiarach pierwszego nazistowskiego obozu śmierci, poprzez którą wyraża się troska o lokalne dziedzictwo historyczne i kulturowe. Zachowaniu pamięci służy prowadzona przez Muzeum działalność naukowa, edukacyjna i wystawiennicza.

Historia obozu

Niemiecki obóz zagłady Kulmhof w Chełmnie nad Nerem, położony na terenie tzw. Kraju Warty (Warthegau), okręgu Rzeszy utworzonym z wcielonych do Niemiec części ziem polskich, rozpoczął działalność jeszcze przed konferencją w Wannsee (20 stycznia 1942 r.), podczas której omawiano szczegóły związane z realizacją „ostatecznego rozwiązania kwestii żydowskiej”. Był jedynym obozem, w którym mordowano ofiary w samochodach-komorach gazowych i który zlikwidowano, a następnie ponownie uruchomiono. W Kulmhof wielu nazistowskich funkcjonariuszy zdobywało doświadczenie wykorzystywane następnie w zbrodniczej działalności prowadzonej w kolejnych obozach zagłady i koncentracyjnych tworzonych na okupowanych ziemiach polskich.

Pierwszy okres działalności obozu rozpoczął się w listopadzie 1941 r. wraz z przybyciem niemieckiego komando specjalnego – zwanego *Sonderkommando Kulmhof* – pod dowództwem *SS-Hauptsturmführera* Herberta Langego do wsi Chełmno (niem. Kulmhof). Na skraju wsi znajdował się dawny majątek ziemski wraz z centralnie położonym pałacem, który funkcjonariusze *Sonderkommando* przystosowywali do funkcji „fabryki śmierci”. Na terenie oddalonego od wsi o 4 kilometry lasu rzuchowskiego zorganizowano tzw. obóz leśny.

Zagłada ludności żydowskiej rozpoczęła się 8 grudnia 1941 r. Najpierw zamordowano Żydów z gett położonych najbliższej Chełmna (m.in. z Koła, Dąbia, Izbycy Kujawskiej, Kłodawy). W kolejnych miesiącach trwała likwidacja społeczności żydowskich z gett Kraju Warty. Od stycznia 1942 r. zaczęto przywozić do ośrodka Romów z Łodzi, z utworzonego tam jesienią 1941 r. tzw. obozu cygańskiego. Następnie, wykorzystując linię kolejową na trasie Łódź – Koło, transportowano Żydów z getta łódzkiego (w tym Żydów z Niemiec, Czech, Austrii i Luksemburga, których jesienią

1941 r. wsiedlono do *Litzmannstadt Getto*). Ofiary mordowano w stojących przy pałacu samochodach-komorach gazowych za pomocą gazów spalinowych doprowadzanych z silnika. Ciała przewożono do lasu ruchowskiego, gdzie były grzebane w przygotowanych wcześniej mogiłach. Latem 1942 r., wskutek rozkładania się ciał i związanego z tym zagrożenia epidemiologicznego, wstrzymano transporty ofiar. Na terenie lasu ruchowskiego zbudowano polowe krematoria, w których, po uprzednim wydobyciu zwłok z masowych mogił, dokonywano ich spalania. Po zakończeniu akcji palenia zwłok transporty do obozu wznowiono.

Decyzja o likwidacji obozu zapadła w marcu 1943 r. Zacierając ślady zbrodni, Niemcy zniszczyli krematoria, a 7 kwietnia wysadzili pałac. 11 kwietnia Sonderkommando Kulmhof opuściło teren obozu, otrzymując nowy przydział zadań na Bałkanach.

Zmieniająca się na niekorzyść Trzeciej Rzeszy sytuacja militarna spowodowała rewizję polityki wobec getta łódzkiego, które wówczas funkcjonowało jako obóz pracy. Namiestnik Kraju Warty Arthur Greiser podjął decyzję o jego stopniowej likwidacji. Zdecydowano, że eksterminacji dokona *Sonderkommando Kulmhof*, pod komendą *SS-Hauptsturmführera* Hansa Bothmanna, które przybyło do Kulmhof w marcu 1944 r.

W związku z wysadzeniem pałacu w kwietniu 1943 r., proces uśmiercania odbywał się na terenie obozu leśnego. W okresie od 23 czerwca do 14 lipca 1944 r. skierowano do Chełmna 10 transportów Żydów z getta łódzkiego, a następnie eksterminację przerwano. Pozostałych więźniów *Litzmannstadt Getto* deportowano do *KL Auschwitz-Birkenau*.

Niemiecka załoga pozostała jednak we wsi aż do stycznia 1945 r., porządkując teren i pilnując zamkniętej w budynku spichlerza grupy żydowskich więźniów. Ostateczna likwidacja obozu nastąpiła w nocy z 17 na 18 stycznia 1945 r. Wtedy to załoga rozpoczęła ewakuację oraz likwidację ostatnich więźniów, którzy zdając sobie sprawę z nadchodzącej śmierci, podnieśli bunt, zabijając 2 członków załogi. W odpowiedzi Niemcy, na rozkaz komendanta obozu Hansa Bothmanna, podpalili spichlerz z ofiarami w środku. Uratowali się jedynie dwaj uciekinierzy – Szymon Srebrnik i Mieczysław Żurawski.

W wyniku działalności w obozie zagłady zamordowano w dwóch okresach jego istnienia łącznie około 200 tysięcy ludzi. Zdecydowaną większość stanowili Żydzi z Polski. Oprócz nich zginęło w Chełmnie około 4300 Romów i Sinti, kilkanaście tysięcy Żydów z Zachodniej Europy, dzieci czeskie z miejscowości Lidice i Ležáky, a także nieustalona liczba Polaków i jeńców radzieckich.

Ruiny pałacu

W wyniku badań archeologicznych, przeprowadzonych w latach 1997–2005, udało się odsłonić relikty pałacu. Rozpoznano również układ pomieszczeń piwnicznych. Ekspozycja ruin pałacu przedstawia oryginalną posadzkę piwnic wraz z układem pomieszczeń. Ponad ruinami umieszczony jest mostek, którego zadaniem jest umożliwienie zwiedzającym obserwacji reliktyw pałacu z bliskiej odległości. Ma on wymiar symboliczny, jego najdłuższe ramię biegnie wzdłuż korytarza śmierci, którym do samochodów-komór gazowych przechodziły ofiary.

Wystawa stała

Wystawa stała w Muzeum-Miejscu Pamięci przedstawia w sposób monograficzny i wieloaspektowy historię dokonanych przez Niemców zbrodni w obozie Kulmhof. Stanowi ona zarazem element upamiętnienia ofiar. Ukazuje historię obozu z perspektywy naocznych uczestników wydarzeń, oddając główny głos ofiarom, w ten sposób niejako przywracając o nich pamięć. Wydarzenia osadzone są w szerokim kontekście historycznym, z jednoczesnym podkreśleniem wyjątkowego charakteru ośrodka zagłady Kulmhof na tle innych miejsc zbrodni. Ekspozycja ma również charakter ściśle edukacyjny, przygotowujący odwiedzających Miejsce Pamięci na spotkanie z jego autentyczną przestrzenią.

Budynek spichlerza

Prezentowana wystawa „Spichlerz – przestrzeń tragedii”, poprzez przedmioty-artefakty, opowiada o losach ostatnich żydowskich robotników przetrzymywanych w obozie do jego likwidacji. Została ona stworzona z przedmiotów należących do ofiar obozu, pozyskanych w wyniku prac archeologicznych prowadzonych w lesie ruchowskim oraz w Chełmnie. Wśród eksponowanych artefaktów znajdują się m.in. przedmioty codziennego użytku, związane z kultem religijnym czy narzędzia pracy krawców oraz szewców. Surowa oprawa plastyczna wystawy ma na celu nawiązanie do ciężkich warunków, w jakich musieli przebywać więźniowie. W spichlerzu prezentowane są również świadectwa dwóch spośród ostatnich więźniów obozu – Szymona Srebrnika i Mieczysława Żurawskiego, które są najważniejszymi źródłami do poznania dziejów obozu w II okresie jego funkcjonowania.